

INÁNTSY-PAP ELEMÉR

Identitásproblémák a magyar diaszpórában*

Mielőtt identitásunk néhány problémáját felvázolnám, szükséges talán néhány adatot közölnöm magamról, hogy az olvasó megérthesse, milyen életút áll mögöttem, miért gondolkodom úgy, ahogyan ezt a következőkben ki szeretném fejteni.

1933-ban születtem Budapesten, és 1945 márciusában – tehát 11 és fél évvel később – vittek ki engem a későbbi NSZK területére. Mint kiskorú természetesen nem szabad akarattal és nem tudatosan mentem ki. Nemcsak hazámtól kellett megválnom, hanem – ami számomra döntő esemény volt – a szülői ház egy részétől is, mindörökre. 1947-től 1951-ig mint „displaced person” éltem egy magyar táborban – a volt mauthauseni koncentrációs tábor „leányvállalatának” falain belül. Itt, a tábori magyar gimnáziumban érettségiztem: tehát tulajdonképpen továbbra is magyar szellemi légkörben éltem, ahol egy bizonyos, bár nagyon konzervatív magyar öntudatot kaptam. Tübingeni egyetemi tanulmányaim kezdetével 1953-ban léptem ki teljesen a magyarság nyugati köréből. Első egyetemi élményeim annyira érdekfeszítőek voltak, különösen szűk magyar tábori tapasztalataim után, hogy először – és valószínűleg egyben utoljára is – hittem, hogy németté válhatok. De az 1956-os magyar események és egy amerikai ösztöndíj, amelynek révén Strassbourgban magyar diákokkal és értelmiségi körökkel kerültem kapcsolatba, ismét felébresztették magyarságtudatomat. Ennek dacára csak 1963 végén jártam először Magyarországon – tehát 18 évvel az ország elhagyása után.

Első magyarországi utam nagyon megrázó. Mert minden benső felkészültség nélkül itt kerültem először szembe azzal a kérdéssel, hogy hová tartozom egyáltalán? Tulajdonképpen a mai napig is gyakran nyomaszt életemnek ez a kérdése. Bizonyosan ez az oka annak, hogy 1945-től a mai napig mindössze 17 hetet töltöttem Magyarországon – az utóbbi időkben több hivatalos magyar meghívással és előadással.

Szakterületem, azaz a fejlődéslelektan, a klinikai pszichológia és a pszichoanalízis nyelvén a következő módon fogalmazhatnánk meg: az identitás problémáját hol és hogyan realizálódott egy külföldön élő magyar identitása, azaz az én esetemben egy olyan magyaré, aki Magyarország és az NSZK között élt és él?

Az identitás szó – filológiai értelmezésben – a latin „idem”-ből származik, és „azonosságot,” jelent. Filológiailag tehát két nép és két ország között élő embernek a személyi azonossága után érdeklődünk. Ilyen értelemben az etnikai identitás kérdését vetjük föl. Az etnikai identitás pedig egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosságot jelent.

Eszerint beszélhetünk a Kárpát-medencén belül élő, ezeréves történelmi múlttal rendelkező magyarság tér- és időbeli identitásáról. De ez a tér- és időbeli egység legkésőbb a trianoni békeszerződéssel megszűnt. Mert azóta az ország kétharmada más országokhoz tartozik, és több mint négymillió magyar tölti életét volt magyar és nem magyar területeken.

Amiként a magyarság nyelvi és kulturális egysége megszűnt, ehhez hasonlóan alakultak a körülmények Németországot illetően is. Mert 1945 óta Németország három részre szakadt. Kelet-Poroszország teljesen és valószínűleg örökké elveszett, és a megmaradt német területen nagyhatalmi támogatással két különböző identitással rendelkező német állam jött létre, különböző társadalmi és kulturális fejlődéssel.

Szigorúan véve a német történetírás értelmében egységes német identitástudatról csak a Bismarck birodalomalapításától kezdve, tehát 1877-től a hitleri diktatúra bukásáig beszélhetünk. Az újkorban csak ez alatt az alig 70 év alatt létezett az egységes Németország. Azelőtt a németiség számtalan kis tartományra oszlott – és ezen a középkori Német-római Császárság sem változtatott. Tehát a németiség identitástudta jóval rövidebb múltú, mint az

ezeréves magyarságé – bár 1526-tól, Erdélyt kivéve 1848-ig, vagy inkább 1867-ig szintén hiányzott a magyar történelmi identitás.

De e téren is vannak – sajnos – hasonlóságok a magyarság és a németiség között. Mert amint Hans Rothfels német történész mondja, a Vilmos császári és hitleri túlfűtött nacionalizmus, amelynek tragikus gyümölcsei voltak az elvesztett világháborúk, csak az elkésett német identitástudattal magyarázható. Eszerint Vilmos császár és Hitler az utolsó 70 év alatt próbálták bepótolni mindazt, ami csaknem ezer év alatt nem sikerült. És nem magyarázhatnánk-e hasonlóképpen a K.u.K. monarchia és Horthy Magyarországáé nacionalizmusát, amellyel a magyarság Mohácsot, Világost és Trianont akarta utólag kiegyensúlyozni?

Nem tudom, hogy történelmi analízisem a történetírás kritikai szemszögéből nézve minden ponton megfelel-e? De azt hiszem, kétségtelen, hogy mind a magyar; mind a német nép súlyos identitásválságba jutott évszázadunkban, Csak melleleg szeretném ezzel összefüggésben föltenni azt a kérdést, hogy nem ez a közös törött identitástudat-e – többek között – az oka annak, hogy annyi magyar maradt az NSZK-ban? Eddig általános, azaz személyes, nyelvi és történelmi szempontokból indultunk ki az identitás kérdésében. De elengedhetetlen, hogy szakmai szempontból is feltegyük a kérdést: mit mondhat minderről a modern pszichológia? Mivel a modern pszichológia plurális, a problémákat nem lehet egyetlen teóriával megmagyarázni. Így a következőkben több elméleti modellt szeretnénk bemutatni. Először a mélylélektan inkább tradicionális identitáselméleteit, azután pedig a szakkörökben jelenleg is vitatott eriksoni és marciai teóriákat szeretném bővebben tárgyalni.

A mélylélektan kezdete és fellendülése századfordulónkon és századunk első felében többféle identitáselmélet kifejlődésével járt együtt, amelyek valahogy mind Darwin evolúciótanával függenek össze. Ilyen értelemben beszél Freud mint a mélylélektan megalapítója az emberiség egyetemes „archaikus örökségéről”, Haeckel 1866-os „biogenetikai fejlődéselmélete” alapján. Haeckel szerint embrióként Földünk biológiai fejlődéstörténetét még egyszer megismételjük minden fázisában. Ehhez hasonló Freud „archaikus örökség”-tana, bár Freud ezt sohasem fejtette ki bővebben. Bár a modern fejlődépszichológia erre az elgondolásra semmiféle bizonyítékot nem talált ugyan, mégis említésre méltó, mivel benne van egy biológiai értelemben vett magyar vagy német identitástudat vagy érzés lehetősége -, bár a hitlerizmus után és éppen Freudra hivatkozva eléggé visszás dolog ilyesmit megemlíteni!

Rokonszenvesebb Jung a „kollektív tudatalatti” tana – habár Jung aztán valóban a nemzetiszocializmussal szimpatizált egy ideig, ellentétben tanítómesterével, Freuddal. Bár Jung „kollektív tudatalatti”-ja biológiai tézis is, ő ezt inkább és elsősorban kulturális tudatalatti emberi örökségként értelmezi, Hall századfordulói „pszichogenetikai fejlődéselméletének” megfelelően. Hall szerint ugyanis minden ember pszichikai fejlődése megismétli az egész emberiség kulturális fejlődését. Bár a modern fejlődépszichológia emellől a teória mellől is hiányol minden bizonyítékot, mégis feltehetjük jungi alapon – mint az elébb freudi alapon – azt a kérdést, hogy van-e nekünk, magyaroknak/németeknek sajátos kulturális, történelmileg kifejlett kollektív tudatalattink? Freud és Jung elméleteire a biopszichológiának vagy a szociálpszichológiának kellene modern nyelven választ adnia.

Végül még meg szeretném említeni a magyar származású Szondi „családi tudatalatti”-ját is, amelynek értelmében mindnyájunknak van családi identitástudatunk. Szondit kevésbé ismerem, de ha Watzlawik és Laing modern családterápiái kutatásai nyomán Szondit helyesen értelmezem, akkor szerinte egy magyar vagy német családból származó embernek kell, hogy legyen magyar vagy német „családi tudatalatti” identitása.

Erikson Freud közvetlen tanítványa volt. Így fejlődéselmélete természetesen pszichoanalitikai vágányon mozog, de mégis messze meghaladja Freud egyoldalú biologizmusát. Erikson fejlődéselmélete röviden a következő: ahhoz, hogy az ember tartós

pozitív identitáshoz jusson, elengedhetetlenül szükséges, hogy gyermekkorában – különösen az első három év alatt – pozitív viszonya fejlődjön ki az anyjával, helyesebben a közvetlen, szűk családi körével. Ha ez a melegszívű otthon kisgyermekkorunkban biztosítva van, akkor életfogytiglan tartó „ösbizalom” fejlődik ki bennünk. Ellentétes esetben egy „ösbizalmatlanság”, amely egy csomó pszichés zavarral jár együtt. Ezt a pszichoanalitikai identitáselméletet modern formában Mahler fejlődéslélektani iskolája és őt követve többek között Kaplan képviseli. Bár a modern fejlődéslélektan túlnyomó részben nem pszichoanalitikai gondolatmenetekben mozog, minden újabb irányzat elismeri Erikson identitáselméletének alapvető jelentőségét.

Mit jelenthet ez az elmélet magyar vagy német identitástudatunkat illetően? Szerintem azt, hogy gyerek- vagy fiatalkori élményeink alapján „automatikusan” pozitív vagy negatív magyar vagy német identitástudatot szívunk fel magunkba, ami aztán egész életünkre kihat. Döntő kérdés volna persze e teória értelmében, hogy mikor, hány éves korunkban és milyen helyzetben hagytuk el Magyarországot? Helyesebben az a kérdés, hogy stabil pozitív magyar identitásérzéssel hagytuk-e el hazánkat? Ez azt jelentené, hogy külföldi identitásunk magyar identitásérzésünkkel a háttérben nagyon megnehezülne? De ha negatív identitással hagytuk el Magyarországot, akkor külföldön könnyebb-e számunkra identitást találni? Persze, külön téma az anyanyelv identitásnyújtó ereje; helyesebben az a kérdés, hogy melyik nyelv az „anyanyelvünk”, ha kiskorunktól fogva már egyszerre vagy közvetlenül egymás után két nyelvben nőttünk fel.

Marcia 1966-tól kezdve kísérleti pszichológiai alapon, felnőtt emberek identitástudatát vizsgálva, próbált Erikson gondolatmenetét továbbfejlesztve egy identitástipológiát felállítani. Úgy vélte, négyféle identitástípust talált meg:

1. Az „elért”, azaz érett identitás típusát. – Ez az az ember, aki az élet különböző identitáskriziseivel bátran szembeszáll, és félelemmentesen, mindenféle autoritásokra való tekintet nélkül újra és újra megkeresi a maga identitását. Ez a típus tehát se nem válságmentes, se nem válságkerülő, de éppen ezért a maga identitásának mindig megtalálja az útját.

Témánkat illetően ez az ember volna az, akinek ugyan mindig vannak identitászavarai mind a hazájával, mind a befogadó országgal, de ezeket képes magával tisztázni, és a krízisek után a kettő között megtalálja a maga helyét.

2. Az „átvett” identitás típusa. – Ez megfelel egy olyan ember beállítottságának, aki automatikusan átveszi a szülői ház, azaz a külvilág identitását. Ez tehát egy nem reflektált, autoriter, konvencionális és konzervatív – és ezért gyakran minden realitást nélkülöző – identitástudat. De Marcia szerint ezzel az egyén mindaddig krízismentesen tud élni, míg a tradicionális világnézet fenntartható. Ha azonban már tarthatatlanná válik a tradicionális világnézet, akkor vagy súlyos válság lép fel, vagy pedig a realitások megtagadása a kiút.

Ez a típus kérdésünket illetően az embernek felelne meg, aki a szülői házban hazai vagy külföldi identitásból él, naivan és realitásmentesen. Ha azonban a külvilág változik – és ez a modern életben anélkül is nagyon gyorsan megtörténhet, hogy valaki külföldre menne –, akkor ennek teljes elidegenedés lehet a következménye – a „szigetmagyarság”, vagy a „hivatalos emigráns” szerepében – vagy pedig teljes identitásválsággal végződhet.

3. A „moratórium” típusa. Az ilyen ember az állandó identitászavarok láttára ambivalens marad, és minden identitását illető döntéstől távol tartja magát. Bár nyitott marad minden irányban – ez gyakran az intellektuelek beállítottságának felel meg – semmiféle konzekvenciát nem képes ebből levonni.

E típus meglétét az NSZK-ban, a vendégmunkások második generációja körében végzett reprezentatív vizsgálatok bizonyítják. Ez a második generáció ugyanis kétnyelvűségében ambivalens: nyitott mind az óhaza, mind az új haza irányában, de ha nem tudja összeegyeztetni a különböző hatásokat, ambivalens marad. Elképzelhető, hogy sok külföldön

élő magyar is ezen típusnak felel meg.

4. Marcia végül még a „diffúz” identitástípusról beszél. E típusnak soha sincsenek identitásproblémái, mert sem identitásvágya, sem identitástudata nincsen. Az ilyen ember minden utat végigjár – minden benső identitás, azaz probléma nélkül. Tulajdonképpen ez az az identitástudat, amelyik nincs. Bizonyosan sokan vannak olyanok, akik hazájuktól távol, külföldön élnek, és így „oldják” meg identitásproblémájukat. Hogy egy nem létező identitástudat mennyire tartható fenn egy egész életen át, ez persze már egy másik kérdés, amire azonban Marcia nem ad választ.

Marcia tipológiája experimentális jellege ellenére is vitatott mind a mai napig. Mégis érdekes, mert jórészt megfelel a modern fejlődéslélektan nem analitikus, azaz szintén experimentális vonalának.

1. A modern fejlődéslélektan ugyanis azt állítja, hogy identitástudatunk kifejlődésére nemcsak korai gyermekkori élményeink a döntőek, hanem mindazok az élmények, amelyek később, tehát felnőtt korunkban is befolyásolnak bennünket. Ez a fejlődéslélektani elv tehát éles ellentétben áll az ortodox pszichoanalízis tanával.

2. Ennek következtében a modern fejlődéslélektan állítja és részben kísérletileg bizonyítja, hogy a fiatalkori pozitív vagy negatív élmények, amelyeket a pszichoanalízis és Erikson annyira hangsúlyoznak – lényegesek, de nem döntőek. Az emberi élet nem krízismentes, sőt, válságok nélküli élet nem is létezik. Tehát nem az a lényeg, hogy mennyire óvunk meg egy embert a válságtól, hanem az, hogy valaki hogyan képes egy adott identitásválsággal megbirkózni, azaz, hogy mit szűr le a maga számára ebből a krízisből. Amit csinál, az megfelelhet Marcia négy típusának. De Marcia maga is hangsúlyozza, hogy bár ezek a típusok függetlenek az élettrajztól, az individuum magatartása mégis döntő szerepet játszik kialakulásuknál. Azaz, minden élményem dacára rajtam múlik, hogy „elért” – „átvett” – „moratóriumi” vagy „diffúz” identitásmegoldáshoz jutok-e. És ennek a viszonylag szabad választásnak az elve a nem ortodox modern pszichoterápia nézetének is megfelel:

A különféle pszichológiai identitáselméletekből nehéz levonni egységes következtetéseket.

1. Az „archaikus” Freud Jung-Szondi-féle teóriák alapján akár évszázadok, sőt évezredek óta köthet engem biológiai-kulturális-családi alapon egy magyar identitásérzés és -tudat.

2. Erikson nyomán viszont köthetnek magyarságomhoz pozitív vagy negatív fiatalkori élményeim.

3. Csak Marcia tipológiája nyújt tágabb-szorosabb kereten belül bizonyos választási lehetőséget nekem.

A modern pszichológia és pszichoterápia a kötöttség és a választási lehetőség elmélete mellett is szól, mert fejlődéslélektanilag tagadhatatlan, hogy vannak életünkben döntő identifikációs élményeink, amelyek életfogytiglan kihatnak ránk. De kétségtelen: nagy a különbség abban, hogy egy identifikációs krízist hogyan és miként dolgozunk fel. Ha tehát van is kötöttség az identifikációban, nem tagadható a választás lehetősége sem!

Mit jelenthet mindez nekünk, akik két ország között élünk?

1. Bevezetőmben megemlítettem, hogy véleményem szerint mind a magyarságnak, mind a németiségnek tragikus történelme következtében törött identitástudata van – még a saját „hazája” területén is. Persze itt az a kérdés, hogy ez más népekre is ennyire jellemző-e? Biztos vagyok benne, hogy nem csak magyar és német sajátosság. Ez tehát azt jelentené, hogy a külföldi magyarok identitásproblémája egy olyan korban, amikor milliók kénytelenek hazájuk területén kívül élni, egyáltalán nem egyedülálló dolog. Itt az a kérdésem, hogy vajon mennyire vagyunk mi nyitottak más népek identitásproblémái felé, és mennyire volnánk hajlandók tanulni is tőlük – nemcsak sorsunk felett siránkozni. (Mottó: „Milyen egyedülállóan tragikus nép vagyunk!”)

2. De ha igaz az, hogy tagadhatatlanul, akarva-akaratlanul van magyar kötöttségünk, identitásunk is, akkor az a kérdés, hogy mi mit csinálunk ebből? Letagadjuk („diffúz”),

elhatározatlanul hagyjuk („moratórium”), „apáink” világához ragaszkodunk („átvett” – mottó: „Nagy volt hajdan a magyar!”), vagy pedig fájdalommal és szenvedéssel, de szellemi munkával is, tehát emocionálisan és kognitívan is álljuk nap mint nap az identitáselvárások keresztüzét? Az ilyen „érett” identitástudat mind óhazánk, mind új hazánk számára csak nyereség lehetne.

* Előadás az Országos Széchényi Könyvtárban Budapesten, 1988. október 3-án.

Irodalom

- Bally, Gustav: *Einführung in die Psychoanalyse Freuds*. Hamburg, Rowohlt, 1961.
Beneditti, G. B & Wiesmann L.: *Ein Inuk sein* Göttingen, Vandennoeck, 1986.
Darwin, Charles: *The descend of man and selektion in relation to sex* New York, Appleton, 1871.
Duden,: *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim, Bibliogr. Institut, 1976.
Erikson, E. H.: *Identität und Lebenszyklus*. Frankfurt, Suhrkamp, 1966.
Freud, S.: *Psychologie des Unbewussten*, Bd. III. Frankfurt, 1975.
Heckel, E.: *Generelle Morphologie der Organismen*. Berlin, Reiner 1866.
Hall, G. St.: *Adolescence: Its psychology and its relation to psychology, anthropology, soziology, sex, crime, religion and education* New York, Appleton, 1904.
Harmat P.: *Freud, Ferenczi és a Magyarországi Pszichoanalízis*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986.
Jacobi, J.: *Die Psychologie von C. G. Jung* Zürich, Rascher, 1959.
Jung, C. G.: *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*. Olten, Valter, 1972.
Kaplan, L. J.: *Onesses and Separatness From Infgant to Individual*. New York, Simon & Schuster, 1978.
Laing, R. D.: *Interpersonal Perceprion*. London, Tavistock 1966.
Laplanche, J. & Pontalis, J. B.: *Vocabulaire de la Psychoanalyse*. Paris, Presses Universitaire de France, 1967.
Mahler, M. S.: *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York, Basis Books, 1975.
Marcia, J. E.: Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Sozial Psychology*, 3. 1966. 551–583.
Rothfels, H.: *Die deutsche Opposition gene Hitler*. Frankfurt, Fischer, 1958.
Szondi, L.: *Schichsalsanalyse*. Schwabe, 1987.
Watzlawick, P. & Beavin, J. H. & Jackson D. D.: *Menschliche Kommunikation* Bern, Huber, 1972.

ELEMÉR INÁNTSY-PAP

IDENTITY PROBLEMS WITHIN THE HUNGARIAN DIASPORA

The author, who at the end of World War II, at the age of 12 had been taken out of Hungary to what then became the Federal Republic of Germany, proposes certain approaches to analyze the identity problems of Hungarians living in the diaspora under a double cultural effect. In addition to recalling his personal experiences and to some common traits which may be found in the Hungarian and German history of the past 100 and 150 years, he concentrates mainly on the outstanding results of his own special fields of study –developmental and clinical psychology – from those achieved by Darwin to Erikson's works and up to the identity theory of Marcia's experimental psychology. He establishes that both nations have a broken national identity which is by far not a singular phenomenon in the history of this century. It would be advisable – he maintains – if the two nations were more open to draw proper lesson from the similar problems of other peoples. Of the variants of relationship to the double binding (denial, moratorium, adherence to the world of our fathers), he proposes an undertaking which seems to be equally profitable to both „homelands”: to by, day by day, up to the cross-fire of identity expectations.